

„SEMMI KÜLÖNÖS? A BAKONY ÉKKÖVEI” TÁRSADALMI INNOVÁCIÓ ÉS HÁLÓZATOS EGYÜTTMŰKÖDÉS A VEB2023 PROGRAMBAN

¹Lőrincz Katalin – ²Szabó Mariann – ³Agárdi Izabella

¹egyetemi docens, Pannon Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Turizmus Intézeti Tanszék;
lorincz.katalin@gtk.uni-pannon.hu

²egyetemi adjunktus, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem,
Környezetgazdaságtan és Fenntartható Fejlődés Tanszék, kutató, Felsőbbfokú Tanulmányok
Intézete; mariann.szabo@iask.hu

³kutató, Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete; izabella.agardi@iask.hu

DOI: 10.15170/TVT.2023.08.01.03

Absztrakt

Mi az az érték és erőforrás, mely a kelet-közép-európai falvakban vonzó a helyi lakosság és a látogatók számára? Hogyan válhatnak kis lélekszámú települések olyan közösségekké, amelyek képesek lépést tartani korunk hatalmas változásaival és kihívásaival, miközben megőrzik legértékesebb kulturális javait és közösségi kohéziójukat? A fenti kérdésekre keressük a választ a Bakonyban a társadalmi innovációt támogató, interdiszciplináris hálózatos gondolkodást erősítő projekt keretében. A széles spektrumban értelmezett kulturális értékeket feltáró munka a Veszprém-Balaton 2023 Európa Kulturális Fővárosa Program (VEB2023) részeként a kreatív térség gondolatát erősíti.

A Kraft program megvalósításában alkalmazott módszertanokon alapulva 2022-ben Bakonyháza, Borzavár, Jásd és Nagyesztergár endemikus, kulturális alapú fejlődési lehetőségeit vizsgáltuk. A kutatási eredmények gyakorlati példákkal alátámasztva a társadalmi innovációt, a fenntarthatóságot és a kreatív régiós törekvéseket mutatják be. A tanulmányban megfogalmazott fejlesztési javaslatok települési szinten, hálózatos megközelítésben közvetlenül segítik a VEB2023 projekt célkitűzéseit.

Kulcsszavak: társadalmi innováció, kulturális javak, közösségi kohézió, VEB2023 EKF, helyi közösségek

Köszönetnyilvánítás: A kutatás a kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete támogatásával valósult meg.

NOTHING SPECIAL? A CUTTING-EDGE CO-CREATIVE REGIONAL DEVELOPMENT PROJECT IN HUNGARY'S BAKONY MOUNTAINS

Abstract

What is it about villages in East-Central Europe that makes them attractive for residents as well as visitors? How can they become communities that are able to keep up with the vast changes and challenges of our times whilst maintaining their best cultural assets and communal cohesion? These were the fundamental questions that drove our interest in conducting an interdisciplinary research project in the Bakony Mountains of Hungary, financed and supported by the Veszprém-Balaton 2023 European Capital of Culture Programme.

Through the capitalization of those methodologies associated with the KRAFT ('creative cities-sustainable regions') program, the overall aim was to study four villages and their potential for endemic, culture-based development. As the four villages are geographically close to one another, with plenty of interaction and networks of cooperation. The research team aimed at uncovering patterns and dynamics of economic, social, cultural and environmental subsystems that have been influential in connecting these places and making them 'a distinct region' and highlighting these patterns. Furthermore, researchers and experts were also interested to discover and collect important cultural heritage elements –material and immaterial, natural and human alike– that might serve as fertile grounds for economic, social, or development strategies, those that locals can relate to, find familiar and those that resonate with their communities and cultural narratives.

The proposed study will describe and analyse this piece of fieldwork, which was conducted in interdisciplinary teams, combining desktop research, a set of empirical methods, a diverse array of academic, artistic and practical competencies, and creative ways of cooperation with locals.

Keywords: social innovation, cultural assets, communal cohesion, VEB2023 ECoC, local communities

Acknowledgements: The research was supported by the Institute of Advanced Studies, Kőszeg.

1. Bevezetés: A „Semmi különös? A Bakony Ékkövei” projekt háttere

A kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete (FTI-iASK) vezetésével 2022 évelején indult el a Bakony-Balaton régió négy településén – így Bakonynánán, Borzaváron, Jásdon és Nagyesztergáron – megvalósuló „Semmi különös? A Bakony ékkövei” társadalmi innovációs projekt, amelynek alapját FTI-iASK ún. Kraft – „Kreatív város – fenntartható vidék” regionális fejlesztési koncepciója adja. Lényege, hogy a fejlesztések és beruházások sikerének kulcsa, ha egy adott térség gazdasági, önkormányzati és akadémiai valamint civil szereplői összefognak egymással és hatékonyan együttműködnek.

A projekt fő célkitűzése, hogy felhívja a figyelmet a települések értékeire, támogassa a helyi közösségeket a belső erőforrások megismertetésében, javítsa a települések közötti és a településen belüli kohéziót. Az (helyi) értékek kutatása, tudatosítása út lehet a társadalmi összefogásra a régebb óta itt élő lakosok és az új beköltözők között. A négy bakonyi település és környezetük értékeinek együttes fejlesztése a szolidaritás erősítését eredményezheti. A projekt alapját az ún. „közös alkotófolyamat” (angolul co-creation) képezi, amely során a fejlesztési javaslatokat a helyi lakosokkal közösen alakítják ki a szakértői csapatok.

A kétfázisú projekt (I. fázis: terepmunka előkészítése, megvalósítása és fejlesztési javaslatok kidolgozása 2022 októberig; II. fázis: a települések közötti mélyebb együttműködés támogatása, eredmények disszeminációja) 2023 júniusig tart; magába foglalja a helyi lakosokkal, szervezetekkel és a térségi fejlesztő intézményekkel való szoros együttműködést, nyilvános zenei-közművelődési, kulturális programokat. A projekt fontos mérföldkővet jelentik az úgynevezett helyi érintett találkozók, ahol az FTI-iASK szakértői a helyi szereplőkkel családbarát (családbarát szemléletű és családbarát szolgáltatásokat nyújtó, a helyi társadalom összes szereplőjére vonatkozó) és hosszútávon is fenntartható programok kialakításán dolgoznak.

A Bakony Ékkövei projektben kulcsszerepe van a humán tőkének, a hozzáértő, interdiszciplináris kutatásokra és fejlesztőmunkára nyitott közösségnek. A projekt első szakaszában a településekkel történő egyeztetések után nyílt pályázati felhívás útján választottuk ki a különböző háttérű és szakmából érkező kutató vagy fejlesztő szakértőket. Multinacionális vállalati környezetből érkező kommunikációs szakértőtől kezdve grafikus, településfejlesztő, kulturális antropológus, geográfus, geológus, botanikus kollégán át történészek, nyelvészek, turizmusfejlesztési szakértők is megtalálhatók köztük.

A projekt a VEB2023 „Közösségfejlesztés – Élhető város, élhető falu” tématerületéhez kapcsolódik. Olyan interdiszciplináris projekt, amelyben a vizsgálatok széles időhorizonton a helytörténetre, gasztronómiára, tánc- és népművészeti hagyományokra, a természeti- és épített környezetre, a környezetvédelemre és fenntartható fejlődésre, a társadalmi mobilitásra, helyi identitásra, sőt ezek kapcsolatára vonatkozik.

Jelen tanulmányban célunk konkrét példán keresztül bemutatni, hogy a közös alkotófolyamat mint társadalmi innovációs módozat hogyan segíti a hely-alapú stratégiai tervezést kisebb lélekszámú közösségeknél, amelyek a népességmegtartással, illetve identitásuk megőrzésével küzdenek. A tanulmányban ezért a kutatás során alkalmazott módszerekre, alkalmazásuk során nyert tapasztalatokra helyezük a hangsúlyt, bekapcsolódva a hazai fejlesztéspolitikai diskurzusba.

2. Szakirodalmi áttekintés

Magyarországon a 2021-es Helységnévtár (Központi Statisztikai Hivatal Magyarország Helységnévtára¹) adatai alapján Budapest fővárosra, 18 megyeszékhelyre, 5 megyei jogú városra, valamint a további 324 városra 2.807 nagyközség és község jut. Veszprém megyében a 15 város (a megyeszékhely Veszprémre, továbbá Ajka, Badacsonytomaj, Balatonalmádi,

¹ https://www.ksh.hu/apps/hntr.main?p_lang=HU

Balatonfüred, Balatonfűzfő, Balatonkenese, Berhida, Devecser, Herend, Pápa, Sümeg, Tapolca, Várpalota, Zirc városokra) mellett 202 nagyközség és község található, melyek domináns hányada – szám szerint 161 – az 1.000 fő alatti népességű települések csoportjába tartozik. A településszerkezeti adottságok figyelembevételével a hazai területfejlesztés kiemelt területe a város-vidék dichotómia vizsgálata, a városi és vidéki terek közötti kapcsolat erősítését célzó fejlesztési kérdések előtérbe helyezése (ENYEDI 1996, LÓRÁND 2009, PÉNZES 2012, HORECZKI 2022).

A város-vidék kapcsolatok fejlesztésének kulcsmozzanata, hogy a kisebb települések milyen módon őrizhetik meg szuverenitásukat, hagyományukat és identitásukat, hiszen a hosszútávú alkalmazkodásban és népességmegtartó képességük javításában ezek kiemelt fontossággal bírnak. A válsághelyzetek különösen felértékelik a nem anyagi jellegű erőforrásokat, amelyek gyorsabban és hely-specifikusabb módon reagálnak a változó körülményekre, mint a központi intézmények. Egyes megközelítések a területi dimenziót a hagyományos társadalmi, gazdasági, környezeti és technológiai tőkeelemek közé emelik, hangsúlyozva, hogy előbbiek kombinációja sajátos alkalmazkodási környezetet teremt (CAMAGNI – CAPELLO 2012, BERKESNÉ, BIRKNER – ERNSZT 2018, HORECZKI 2022).

CAMAGNI & CAPELLO (2012) által leírt „*területi tőke*” koncepció alapján a térségek fejlődési lehetőségeit a makrogazdasági összetevők és hatások éppúgy alakítják, mint a térség belső erőforrásai. A belső erőforrások fontos részét képezik a helyi értékek, adottságok, de a rendszerek mélyén gyökerező társadalmi erőforrások is. Az ún. hely-alapú stratégiai (‘place-based strategies’) tervezés az endogén (belső) erőforrások jelentőségére figyelemmel, azokat továbbfejlesztve segíti elő a térségek hosszútávú kilátásainak javítását, amelyben a közösségek aktivitásának, a regionális intézményesülésnek döntő szerepe van (BARCA, MCCANN – RODRÍGUEZ-POSE 2012, BENTLEY – PUGALIS 2014, RODRÍGUEZ-POSE – WILKIE 2017).

Megtévesztő lehet a hely-alapú stratégiai tervezés kifejezés olyan szempontból, hogy teljesítmény- és akcióorientált folyamatként értelmezzük annak ellenére, hogy ennél a fejlesztési formánál épp az „út megtételén” van a hangsúly: a kapacitásfejlesztésen, amely elvezet a különböző fejlesztési megoldások – önkéntes és részvételi-alapú – megvalósításához. A hely-alapú stratégiai gondolkodás oly módon kapcsolódik a társadalmi innovációhoz és a közös alkotófolyamathoz, hogy nem eredmény-, hanem folyamat-fókuszú. A közös alkotófolyamat a társadalmi innováció egyik módozata. A következő részben a fogalmat járjuk körül.

A társadalmi innováció fogalmának széles irodalma van. Egyes meghatározások a humanisztikus, közösség-vezérelt folyamat jellegét hangsúlyozzák, így:

- POL – VILLE (2009) olyan ötletek és gyakorlatok körét tekinti társadalmi innovációnak, amelyek a *közösség életminőségének javulását eredményezik* akár mérhető vagy nem mérhető dimenziókban;
- CAJAIBA-SANTANA (2014) a *kollektivitást, eredmény-orientáltságot* emeli ki, amelyek olyan tevékenységekhez vezetnek, amelyek *társadalmi változást eredményeznek*.

HOWALDT – SCHWARZ (2010) munkájában arra hívja fel a figyelmet, hogy a társadalmi innovációt a piaci szereplők – új szolgáltatások vagy üzleti modellek formájában –, egyének és hálózataik, társadalmi mozgalmak, kormányzat, különféle együttműködések, de karizmatikus civilek is ösztönözhetik. A hely-alapú stratégiai tervezés során az értékelemek feltárását érdemes kétoldról megvizsgálni. A közös alkotófolyamat (co-creation) lényege, hogy *párbeszéd alakul ki a területen élők és a területhez lazábban kötődő látogatók között, és a*

tapasztalatcsere során a megközelítésbeli különbségeket értékes ötletekre, fejlesztési javaslatokra váltják át (DUXBURY – RICHARDS 2019).

Az *alulról jövő kezdeményezések* terjedése rendszerszintű változást is eredményezhet: BACKHAUS et al. (2017) arra hívja fel a figyelmet, hogy a társadalmi innováció magával húzhatja a társadalmi kapcsolatok oly mértékű megváltozását az újszerű szervezési, cselekvési eljárások révén, amelyek az uralkodó társadalmi intézmények működésére is hatással lehetnek.

A vidéki területek vizsgálata nem csupán térszerkezeti szempontból jelentős, hanem a városi és vidéki területek népességének életminőségét befolyásoló tényezők értékelése miatt is. Csatári (2000) szerint a hazai város-vidék dichotómia pejoratív interpretációja háttérben a fejlődési szakadék húzódik meg. A centrum – periféria metaforát használja Nemes Nagy (2009) a helyzet, fekvés elérhetőség vizsgálatára, amelynél a központ egyértelmű irányító szereppel bír, sőt felvázolja a centrum-perifériaviszony háromsztatú jellegét is (1) helyzeti/ földrajzi, (2) fejlettségi/ gazdasági és (3) hatalmi dimenziókban. A kisebb településeknél ezért jut hatalmas szerephez a polgármester, valamint a gazdasági vagy kulturális szempontból befolyással bíró elit, aki kapcsolatai révén előnyös helyzetbe juttathatja a hatalmi szempontból függő, eseteként földrajzi szempontból periférikus elhelyezkedésű településeket is. Illés (2008) szerint a területfejlesztés feladata a periférikus területek „vérkeringésbe” kapcsolása a közlekedési kapcsolatok javítása által. Annak ellenére, hogy széles irodalma van a város-vidék kapcsolatok fejlesztésének, több program irányult és irányul a kapcsolatok javítására sajnos nem beszélhetünk arról, hogy az Uniós Kohéziós Politika jelentős eredményeket ért volna el a fejlettségi különbségek mérséklésére. A nemzetközi szakirodalom bevett fogalmává vált a „geography of discontent”, azaz az elégedetlenség földrajza, amely túlmutat az egyenlőtlen feltételek és társadalmi méltánytalanságok tárgyalásán (DIJKSTRA et al. 2020).

3. A települések bemutatása

A projektben részvevő négy település a Bakonyban található. A VEB2023 jelentős innovációja, hogy Veszprém és a Balaton Kiemelt Üdülőkörzet településein túl ezt a térséget is partnerként kezeli – azaz a programtervezés és megvalósítás során a Balaton Fejlesztési Tanácshoz tartozó települések Veszprémmel és a Bakony régióval közösen vesznek részt. A települések közül mind a négy katolikus vallású falu, áthalad rajta az Országos Kéktúra (továbbiakban OKT), s Bakonynána, Jásd és Nagyesztergár a Gaja-patak mentén fekszik. Mind a négy település rendelkezik alapfokú oktatással. Bakonynána és Jásd a Veszprém megyei 1. sz., Borzavár és Nagyesztergár pedig a Veszprém megyei 4. sz. országgyűlési egyéni választókerülethez tartozik.

A négy település aktív dolgozói jellemzően a közeli városokba járnak dolgozni (Zirc, Várpalota, Veszprém), de akad olyan is, aki távolabbi gazdasági centrumokba (Székesfehérvár, Győr) ingázik. A magyar átlaghoz képest kiegyensúlyozott népességszámuk az új beköltözőknek köszönhető, ami ugyanakkor kihívást is jelent a régi lakók és új beköltözők kohéziójának perspektívájából. Érdekeség, hogy a négy település polgármesterei közül ketten maguk is ingázónak minősülnek (Jásd és Nagyesztergár). Bakonyánán és Nagyesztergáron a sváb, míg Jásdon a szlovák kisebbség és örökség megőrzése jelentős helyi feladat. Borzaváron nincs nemzetiségi hagyomány.

3.1. Bakonynána

Bakonynána megközelítőleg 1000 fős zsákfalú az Északi-Bakonyban. Bakonyánánához tartozik a Bakony egyik kiemelt látnivalója, a Gaja-patak Bakonynána és Jásd közötti áttörése, a Római Fürdő. A környék forrásokban (pl. Vadalmás-forrás) és természeti látványosságokban igen gazdag; 2022. júniusban a Turista online magazinban megjelent véleménycikk szerint (LÁNCZI 2022) a környék országos viszonylatban is kiemelkedő úti cél.

A település vezetésének célja a helyi közösség összetartása. Bár valamennyi megosztottság tapasztalható a helyiek között (pl. a sváb identitás és hagyományok szerepét tekintve), mégis számos klub, kör és tevékenység található, ami a találkozásokat, a szabadidő közösségben történő eltöltését bátorítja (Vadvirág Nyugdíjasklub, települési tánckör). A település élő sváb öröksége a gasztronómiai hagyományok ápolása, nemzedékek közötti átadása. A település piaci alapon működő nagyrendezvénye, a több ezer látogatót is vonzó gombóc-fesztivál, amelyet minden évben megrendeznek.

Az önkormányzat a Bakonyszentkirályi Közös Önkormányzati Hivatalhoz tartozik, a településen német nemzetiségi önkormányzat is működik. A polgármesteri hivatal épületében könyvtár, gyermek és felnőtt házi orvosi rendelő is található. A német nemzetiségi óvodán és általános iskolán kívül a településen működik gyermekotthon is. A sváb zenei örökség és népdalkincs ápolását két hagyományörző csoport végzi sikeresen. A településen több szálláshely, valamint vállalkozó működik, köztük kézművesek és gazdálkodók.

3.2. Borzavár

Borzavár egy alig több, mint 700 lelket számláló zsákfalú. Zirc járáshoz tartozik. A falu az 1700-as évek második felében már a maihoz hasonló lélekszámmal rendelkezett. A többségében magyar etnikumú közösségnek, noha nem volt zavartalan a sorsa, a többiekéhez hasonló etnikai feszültségekkel nem kellett megbirkóznia az évszázadok során. Borzavár lakói főleg mészegetéssel, szénégetéssel, valamint fakitermeléssel és egyéb mezőgazdasági tevékenységgel foglalkoztak.

Borzavár gazdag geológiai és természeti örökséggel, valamint egyedülálló néptánchagyománnyal rendelkezik. Mivel a négy település közül Borzavárnak még nem létezett saját értéktára, sem faluháza, amely bemutatná kulturális örökségének darabjait, a terepmunka szempontjából mindez elsődleges fontosságú feladat volt. Fontos megjegyezni, hogy a padláson és egyéb háznál tárolt magángyűjtemények gazdag kulturális és néprajzi hagyomány hordozói. Azonban sem e tárgyi kincsek egyéni gyűjteményben történő megőrzése, sem a korábban részben feltárt népzenei és néptánc-örökségek visszatanítása, sem a néptanítók műltfeljegyző és hagyományörző tevékenysége nem tűnik időtállóknak.

Borzavár szempontjából a helyiek közösséggé kovácsolása, saját értékeik hosszútávú, közösségi alapú kultiválása, valamint az egyedülálló természeti kincseire épülő slow- és ökoturizmus formái voltak a helyiekkel közös gondolkodás és a kutatás közösen megfogalmazott céljai.

A beköltözők integrálása miatt fontos célként határozták meg a „betelepülők” és a „helyiek” megismerkedését, azt, hogy körvonalazódjon egy lokális kötődés és ezzel együtt újraépüljön egy közös borzavári identitás.

3.3. Jásd

Jásd egy kb. 700 lelkes zsákfalú, melynek lakossága lassan, de folyamatosan csökken: a lassú erózió nyomán ma 20%-kal kevesebben élnek a faluban, mint a rendszerváltáskor (KSH 2011). Jásd helyi társadalma viszonylag zárt: a fiatal, munkaképes lakosok döntő többsége a környező városokban ipari cégeknél (61,7%) dolgozik, napi szinten ingázik, valamint néhányan mezőgazdasági tevékenységet (2,9%) végeznek (KSH 2021). Kifejezetten turizmus-vendéglátás szolgáltatással kevesen foglalkoznak, illetve kizárólag ebből a tevékenységből nem élnek meg. Bár a turizmus a 2000-es évek óta jelen van a falu életében, a falusi turizmus klasszikus kínálata átalakult, a hajdani vendéglátók jórészt nem élnek már. A településen 10 szálláshely működik (KISS 2022).

A falu fontos szerepet játszik a Bakony turizmusában: a jádsdi látnivalók (OKT útvonal, Szentkút zarándokhely, a Mária szobor öltöztetése, mint különleges szokás, Bodzaház és Tájház, szlovák örökség, kulturális programok) regionális értelemben, a belföldi vendégekre vonatkoztatva jelentenek vonzerőt. Az alapvető infrastruktúra (hivatal, bolt, iskola, posta, tömegközlekedés, orvosi szűrés) rendelkezésre áll. A falu több olyan intézményt tart fenn, ahol a gyerekek, itt élők szórakozhatnak, ismereteket kaphatnak.

3.4. Nagyesztergár

Nagyesztergár Zirc közvetlen szomszédságában elhelyezkedő kb. 1200 lakost számláló útifalu (olyan település, amelynek két sor szalagtelke egy átfutó út két oldalán helyezkedik el). Nagyesztergárt Lókúttal és Olaszfaluvall együtt 1984-ben Zirchez csatolták. 1993-ban újra függetlenné vált, térkapcsolati szempontból azonban „falusi jellegét meghaladóan” ma is kötődik Zirchez.

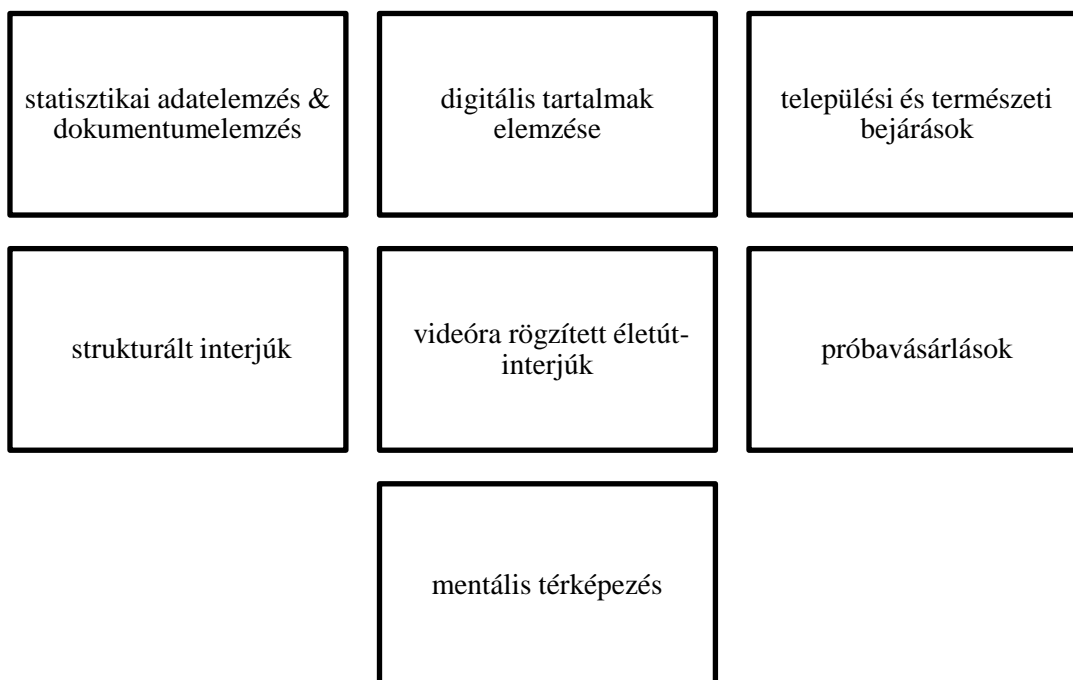
Nagyesztergár lélekszáma az elmúlt 30 évben a KSH adatai szerint enyhén csökkent. Az etnikai összetétel vonatkozásában a 20. század első felében még németajkú, sváb település volt, azonban az 1948-as lakosságcsere, majd az államszocializmus maradandó változásokat hozott a falusi közösség szövetében és erőteljes „elmagyarosodásnak” lehettek tanúi. Idei kutatásainkból világossá vált, hogy az elmúlt 11 évben a magát még svábnak tartó lakosság nagyon jelentős eróziót szenvedett. A német kisebbségi önkormányzat jövőbeni fennmaradása kérdéses. A település összetétele folyamatosan változik, a fiatal családok számára népszerű a nagy urbánus központok közelsége, ugyanakkor nyugodt, kertvárosias jellege miatt. A falu hosszanti elhelyezkedése a főút két oldalán a faluközpont hiánya azonban nem segítik elő a helyiek találkozását, kapcsolataik kialakulását.

Turisztikai szempontból a település elhelyezkedése rendkívül kedvező: a Gaja-patak forrása itt található, valamint gyönyörű természeti környezet veszi körül. Az OKT útvonala mentén fekszik, de a környező településekkel (Bakonynána, Jásd, Olaszfalu, Eplény) is könnyen hálózatot alkot. Szolgáltatások tekintetében azonban messze elmarad, hiszen két szálláshely és két kocsmá üzemel, nincs sem étterem, sem egy nagyobb közösséget befogadni képes zárt információs pont, vagy látogatóközpont.

4. Kutatási módszerek

A következő fejezetekben a Bakony Ékkövei projekthez kapcsolódó települések esetében mutatjuk be az alkalmazott kutatási módszereket és az eredményeket. A gyakorlatban alkalmazott széles módszertani kör – statisztikai adatelemzés, digitális tartalmak elemzése, települési és természeti bejárások, strukturált interjúk, videóra rögzített életút-interjúk, próbavásárlások, mentális térképezés – hatékonyan reprezentálja azt a sokszínűséget, ami a *hely-alapú stratégiai* fejlesztések elősegítését szolgálja (1. sz. ábra).

1. ábra: A Bakony Ékkövei projekt kapcsán alkalmazott kutatási módszerek

Forrás: saját szerkesztés

- *A statisztikai adatelemzés* a négy település adataalapú helyzetékelésére vonatkozott (1) földterület hasznosítása, (2) népesség, foglalkoztatás, jövedelemhelyzet, (3) szálláshelyek, férőhelyek, (4) ingázás tématerületeken. A szakértők betekintést nyerhettek a települések stratégiai dokumentumaiba, valamint behatóan tanulmányozták az eddigi publikált településtörténeti munkákat.
- *Digitális tartalmak elemzése:* a települések (külső) imázsának és ismertségének feltérképezése érdekében – mind a lakóhely, mind pedig az úti cél funkcióhoz kapcsolódva – a magyar és angol nyelvű tartalom, a vizuális megjelenés (logo, képek, térképek, grafikák, letölthető kiadványok és filmek) formái kerültek elemzésre.
- *Települési és természeti bejárások:* a bejárások célja egyes települések és a környékének kisebb-nagyobb természeti-kulturális értékeinek feltárása annak érdekében, hogy az ismert Országos Kéktúra útvonalán túl rövidebb-hosszabb túrákat lehessen kialakítani. A fontos helyek, látnivalók rögzítése GPS-koordinátával történt. A látványosságokról jelentős mennyiségű fotó is készült.
- *Strukturált interjúk:* ezzel a módszerrel a kutató-fejlesztő csoport többsége dolgozott. A természeti értékek és állapotuk kapcsán készült interjú a Bakony-Balaton Geopark munkatársaival, valamint a VERGA Zrt. Királyszállási Erdészet Igazgatójával is. Volt olyan ösztöndíjas, aki a településközi kapcsolatok, együttműködés feltárása céljából mind a négy település polgármesterét interjú keretében kérdezte az együttműködési lehetőségekről és gyakorlatokról. A helyi lakossággal, döntéshozó személyekkel folytatott beszélgetések a települések (természeti, kulturális és humán) erőforrásait, értékeit tárták fel és árnyalták.
- *Videóra rögzített interjúk:* a gasztronómiai kutatások során 14 személlyel készült videón vagy hanggal rögzített interjú, amelyek során egy ösztöndíjas a megkérdezettek életútját is feltárta a számukra fontos recepteken túl. Az oktatásban, nevelésben érintett dolgozókkal (óvoda, iskola), valamint a helyi kézművesekkel is készült interjú. Az interjúalanyok fontos körét képezte jó pár „helyi hős”, akik kollektív emlékezete,

helyismerete széles tématerületi spektrumban (helytörténet, gasztronómiai kultúra, településközi kapcsolatok, szokások, ünnepek stb.) segítette a munkát.

- *Mentális térképezés*: a kísérleti módszer segítségével a kutatásban résztvevők kognitív/mentális képét hívják elő különböző helyekről, terekről. A különböző módszerekkel (például kérdőíves adatfelvétel, rajzoltatás) felvett térképek a „fejekben élő képeket” mutatják meg, megfelelő elemszám esetén alkalmasak a településhez kapcsolódó interpretációra is (LETENYEI 2015). A felmérés során kérdőív és rajzoltatás-alapú mentális térképezésben a kutatók 52 kitöltést értek el.

A módszertan és a vizsgálódási körök kialakításakor fontos szempont volt, hogy azokat a kutatók a helyi igényekhez és célokhoz alakítsák. A projektbe bevont bakonyi települések esetén a fókusz a *helyi társadalmi kihívásokra*, az *identitáselemekre*, azok *kulturális gyökereire* helyeződött. A szakértők foglalkoztak a *települések funkcióival* (lakóhely, úti cél), a természeti- és kulturális örökséggel, a településmarketing lehetőségeivel, és a települések közötti kapcsolatokkal, hálózatokkal. A kutatói cél mindegyik esetben nem csupán adott témakör kihívásainak alapos megismerése, okainak elemzése volt, hanem az adott kihívásokban rejlő fejlesztési lehetőségek átgondolása is.

A projektmegvalósítás kiemelt szakasza volt a 2022 júliusában megvalósuló kéthetes *terepmunka*, amikor a szakértői csapatok felméréseket végeztek a települések rejtett kincseiről, értékeiről. A települési csoportok helyben laktak, munkájukat a polgármesterek és kapcsolattartók, valamint aktív civilek támogatták. A terepmunka során a csapatok települési és természeti bejárásokon vettek részt, interjúkat készítettek, egyeztetéseket folytattak a jelentős civil szervezetekkel, levéltári kutatást végeztek, hagyatékokat, gyűjteményeket tekintettek át. A hagyományos módszerek mellett készültek videóra rögzített életútinterjúk, próbavásárlások, sőt egy mentális térképezés is. A Bakony Ékkövei projekt első szakaszának zárásaként 2022 szeptemberében Bakonyánán mutatták be a kutató-fejlesztő csoportok a helyszíni feltáró munka eredményeit az érdeklődők számára.

5. Kutatási eredmények

5.1. Statisztikai adatelemzés, dokumentumelemzés

A négy településre vonatkozó statisztikai elemzés célja egyrészt a települések országos átlagokhoz képesti helyzetének feltárása, másrészt a települések egymáshoz viszonyított helyzetképének felvázolása. Mind a négy település kedvezőbb helyzetűnek értékelhető, mint a magyar falvak átlaga, mindnek van alapfokú oktatása (általános iskolája), népessége viszonylag stabil, nem kis részben a beköltözéseknek köszönhetően, a közeli városok munkahelyei (és munkásbuszai) miatt pedig a foglalkoztatási helyzet is kedvező. A térség emellett vonzó a turisták számára, sőt látogatottsága az utóbbi időben növekvő. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy az ide látogató, zömmel belföldi turisták nem önmagában az egyes településeket, vagy annak szűkebb körzetét, hanem inkább a Bakonyt kívánják felfedezni, és szinte kizárólag annak természeti jellegű, „nagy attrakcióira” kíváncsiak. Ezért egyrészt érdekesebb lenne a Zirc központú 15-20 településre kiterjedő nagyobb térségben gondolkodni, és legalább a turisztikai marketing terén közösen fellépniük.

Települési szinten össze kellene gyűjteni, és a helyi szállásadókat is bevonva hatékonyabban ki kellene ajánlani a kisebb értékeket – különös tekintettel a kulturális értékekre, a helyi gasztronómiára és a rendezvényekre. Érdemes ezért mindenütt elkészíteni egy értéktérképet, valamint együttműködést kezdeményezni a bakonyi turizmusban érdekelt vállalkozókkal, civil szervezetekkel és iskolákkal, akik munkája hatékonyan bevonható az örökségelemek fenntartásába.

Nagyesztergáron a helyi értékekkel kapcsolatban érdekes eredmény volt, hogy a települési monográfiákat sok interjúalany ismeri és létezik egy erős emlékezeti kultúra, amelyben néhány vitatott elemtől eltekintve nagyrészt konszenzus van a közelmúlt helytörténeti eseményeinek jelentőségéről. Ezt azonban a helyi fejlesztési dokumentumok, valamint az egyes programok egyelőre nem tükrözik. A tudatos, múltat (és az örökségelemeket) felhasználó, de a jövő generációra fókuszáló településfejlesztési és branding stratégia kialakítása nagy lehetőségeket rejt a település számára. Itt mind a kreatív- és kulturális turista útvonalakhoz való kapcsolódás, valamint az aktív turizmus vérkeringésébe való szervezettebb bekapcsolódás cél lehet.

Az Országos Kéktúrára olyan szempontból lehet alapozni, hogy megfelelő értékkinálat esetén a túrázók visszatérhetnek a térségbe. A Bakonyba látogató turisták jobb elérését, és az általuk felkeresett látnivalók bővítését/diverzifikálását pedig nagymértékben segíthetné egy, a mai modern okoseszközök lehetőségeit kihasználó, okostelefonra letölthető turisztikai alkalmazás, a kisebb helyszíneken is felfestett/kitáblázott és/vagy QR-kódos útvonalak is.

5.2. Digitális tartalmak elemzése

A turisztikai ismertség és imázs kapcsán érdekes eredményeket mutat a település vagy egy-egy termék (például a jádsdi aktív vagy vallási turizmus) konkrét megjelenése, digitális lenyomata, kommunikációja.

Jelenleg például a jádsdi települési arculatban a Bodzaház kiemelt szerepet kap (jásdiak a bodzások szlogennel), mely a Bodzaház ismertsége és a településre jellemző erősebb hívószavak (zöld, aktív, túra) miatt továbbgondolandó. Az erőforrások koncentrációja érdekében Jásd települést érdemes a középpontba helyezni és az ún. al-márkákat inkább a termék- és szolgáltatásfejlesztés egy magasabb szintjén bevezetni. A hozzáférhető attrakciók és szolgáltatások tükrében a „Lendületben Jásdon, a Bakonyban” szlogennek és logónak van a legnagyobb alátámasztottsága. Az arculat tükrözi Jásd legismertebb turisztikai kínálatát, melyet a következő szavakkal írhatunk le: zöld, aktív, túraközpont, Bakony, Gaja-patak.

Nagyesztergár esetében a digitális tartalmak elemzése, valamint azok készítőivel történt interjúk a közösségi és helyi identitás, valamint a települési imázs hiányosságairól nyújtottak értékes információt. Mivel a közösség nagyívű és radikális változásokon ment keresztül az elmúlt 80 év során, s jelenleg is rendkívüli mértékben változik, a közösségi identitás nem szilárd. A települési imázs tekintetében ez azt eredményezi, hogy nincs tudatos, alaposan megtervezett megjelenítés. Az imázslemek számát tekintve, illetve az információforrások viszonyában a község ismertsége kicsi. Így az a körülhatárolt arculat - amelyet a Bodzaház Jásdról közvetít - Nagyesztergár esetében nem adott, elsősorban a közösségi kohézió és a konszenzus hiányosságai miatt. A természeti és kulturális értékek stratégiai megközelítésű, régióba ágyazott megjelenítése azonban a helyiek által megfogalmazott igény, amelyben a turizmusfejlesztés feltételét is látják.

5.3. Települési és természeti bejárások

A *természeti és kulturális értékek feltárása* települési és településközi csapatokban zajlott. Bakonyánán két dedikált kutató foglalkozott az értékek feltárásával, akik többször együttműködtek társtelepülési turizmuskutató (Jásd), botanikus és geológus (Borzavár) csapattagokkal is. A természeti és kulturális értékek védelme kapcsán felértékelődik a jelentősége a természeti környezet változásaira reagáló intézkedéseknek. Fontos adottság, hogy a Bakony különleges főkarsztvíz tárolója összeköttetést jelent további, Nyugat-Pannon térségbeli víztestekkel és karsztforrásokkal. A klímaváltozás hatására a felszín alatti vizek vízszintje és hozama is várhatóan csökken, a terepbejárások alkalmával tapasztalható volt, hogy a jelenlegi erős aszály hatására a térségi rétegvíz és karsztvíz források mintegy 40%-a már (átmenetileg) kiszáradt. Így a felszíni vizek, patakok és erek hozama is erősen csökkent, például

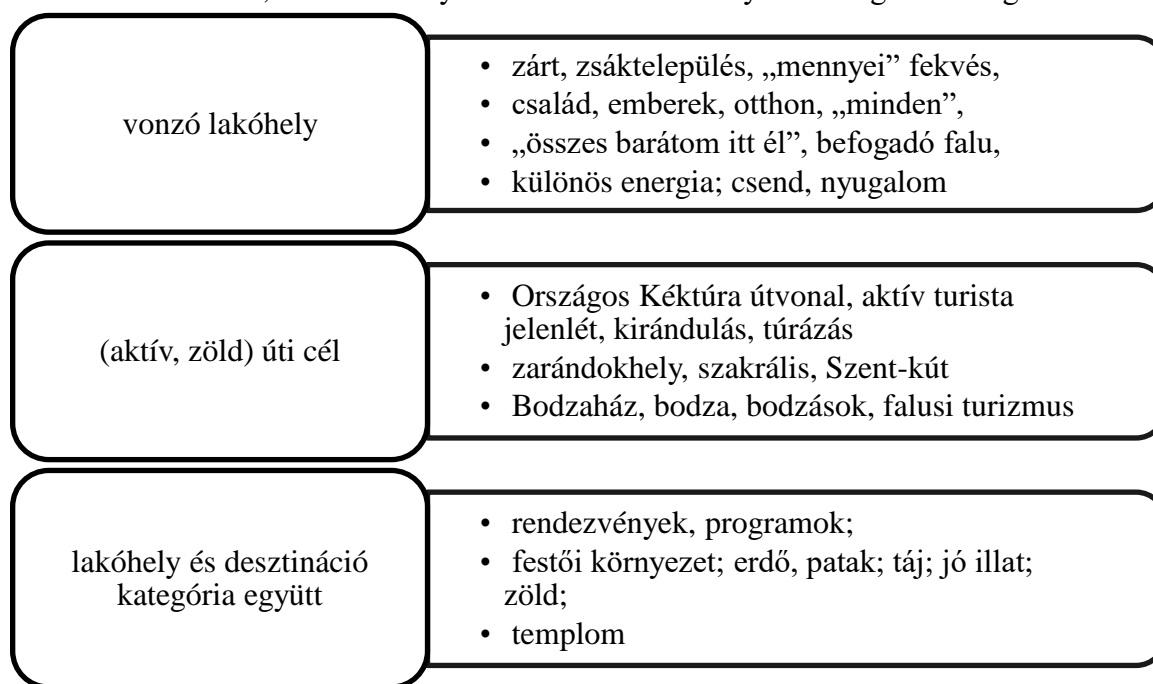
a Gaja-patak a felső szakaszán teljesen kiszáradt. A terepmunka során csoportosan, párban vagy egyedül mintegy 110 kilométer gyalogos, illetve közel 40 km autós fotódokumentált eredményhalmaz gyűlt össze, amelyek megalapozták egy természeti értékleltár és fotódokumentáció elkészítését. A bejárt útvonalak egy része alkalmasnak bizonyult – elsősorban meglévő turistautakra, biztonsággal bejárható földutakra alapozva – egymással összefüggő (természetismereti) rövidebb séták és hosszabb tematikus séták, túraútvonalak javaslatainak kialakítására.

5.4. Strukturált interjúk

A strukturált interjúk során Jásdon a helyiek megerősítették, hogy a fiatalok szeretnek itt élni, fontos hívószó a család, a helyi közösség, az itt lakó emberek. Többen tervezik, hogy tanulmányaik után visszajönnek vagy már most itt vettek, illetve újíttak fel házat. Az aktív népesség tagjai alapvetően ingáznak a közeli városokba, helyben végezhető munkából (erdészet) kevesen élnek meg. A népességmegtartás vagy –bővülés egyik akadálya az ingatlanok magas értéke és a szabad építési telkek vagy eladó családi házak hiánya. A falu – pályázati forrásra várva – tervezi az új telkek kialakítását, mely két helyszínen (utcák folytatásával) is megvalósítható.

Jásd, mint lakóhely belső imázsa pozitív; a helyiekkel folytatott beszélgetések eredményeként a következő kulcsszavakkal (2. sz. ábra) írható le a település:

2. ábra: Jásd, mint lakóhely és úti cél imázsa a helyi lakosság szemszögéből

Forrás: saját szerkesztés

Nagyesztergáron a strukturált és félig strukturált interjúkban a kutatók a közösséget összekovácsoló kommunikatív emlékezeti elemekre és az etnikai és közösségi identitás alaktanára koncentráltak. Itt meglepő eredmény, hogy a település önmagát, mint sváb falut ábrázolja, azonban mostanára többnyire e fogalom elvesztette valós tartalmát. A község próbál építeni a hagyományokra, ám az idősebb generációk kihalásával a sváb nyelv és hagyományok elvesznek.

Identitásában a falu lakosságának valamivel több, mint 10 százaléka ugyan még kötődik a svábsághoz, ez azonban már csak egy egyre gyengülő kulturális identitásként van jelen. E folyamatokat megállítani csak egy nagyon komoly reformmal lehet, melynek során rendkívüli

minőség-növeléssel, alkalmazható német tudás és német kapcsolatrendszer (pl. német diákcsera program) felkínálásával a helyi, de máshova járó gyerekeket a település átcsábítja saját intézményeibe. Szociális és kulturális értelemben ugyanakkor nagy lehetőség van egy helyi kötődésű, erős közösség létrehozásában, ehhez azonban az önkormányzat lehetőségeit meghaladó közösségfejlesztési programra, civil kezdeményezések számára kedvező légkörre, valamint egy a mostaninál magasabb színvonalú, „elit” oktatás létrehozására van szükség. A fejlesztési javaslatok (akár a szolgáltató falu és az ökoturizmus irányába; akár a helyi termékfejlesztés és a közös értékláncok; akár a kultúra- és tudásmegosztás irányába gondolkodunk) mind a regionális keret relevanciáját hangsúlyozzák.

A strukturált interjúk során egy ösztöndíjas a településközi kapcsolatok, együttműködés feltárása céljából mind a négy település polgármesterét interjú keretében kérdezte az együttműködési lehetőségekről és gyakorlatokról. A vizsgált falvak mindegyikében tapasztalható az eltérő érdekekből fakadó konfliktusok is a szereplők között, de ez egyrészt természetes, másrészt a közös értékek ezt mederben tartják. Az önkormányzatok közötti együttműködésnek több hivatalos intézményi színtere van (mint pl. a körjegyzőség, vagy az országgyűlési képviselői körzetek).

Emellett kisebb-nagyobb szerepe van a járási társulásoknak (járási tekintetben három település a zirci, Jásd a várpalotai egységhez tartozik), a Bakonyi Önkormányzatok Szövetségének, a LEADER közösségeknek, illetve a polgármesterek közötti informális kapcsolatoknak is. A négy település vezetése fejlesztéseiben eltérő stratégiát követ, közös pályázás helyett inkább csak egyeztetnek egymással (és a térségi országgyűlési képviselővel) különálló elképzelésekről.

Az egymáshoz közeli települések között egyes praktikus ügyekben (pl. közétkeztetés megszervezése) van feladatmegosztás, lakóik értesülnek egymás programjairól, igyekeznek a saját programnaptárjukat úgy kialakítani, hogy az ütközést elkerüljék, és látogatják egymás rendezvényeit. Ugyanakkor az 1990 előtti társadalmi viszonyok terhes öröksége máig kísért, és valamennyien Zirc kihagyásával keresik a kapcsolatokat egymással.

5.5. Videóra rögzített életút-interjúk

Bakonyánán a sváb gasztronómiai hagyományok élénken élnek a helyi lakosság körében, valamint a település legnagyobb számú érdeklődőre számot tartó rendezvénye is e témához kapcsolódik. 2007-ben jelent meg a „Régi sváb ételek Bakonyánánáról” c. kiadvány, amelyben olyan unikális recepteket találhatunk, mint épp a véres sterc vagy a háborús torta. A gasztronómiai kutatás célja volt a megkérdezettek életútját is feltárni a számukra fontos recepteken túl. Az előzetes várakozás ellenére, a 2007-es füzetecskét a helyiek kevésbé ismerték, de feltárult nagyon sok sváb recept. A személyes történetek jellegzetes közös pontjai a gyermekkori jutalomfalatok, a vasárnapi menü, a karácsonyi és más ünnepnapokhoz kapcsolódó étkezési szokások. A történetekben felidéződnek a szomszédos települések ünnepei, búcsúi. A sorozat az „Életek és ételek” elnevezést kapta, amely 14 video-interjúból áll, jellemzően a falu idősebb és fiatalabb lakosaival. Az eredmények segíthetik Bakonyánána régi és új lakosai között a kapcsolódást, valamint Bakonyánána helyét is erősítik a Bakony-Balaton régió gasztronómiai kultúrájában. A sorozatot készítő ösztöndíjas az egyes részeket saját youtube csatornáján még a szeptemberi záróesemény előtt publikálta (KESZEY (2022): <https://youtube.com/playlist?list=PL8h5UM-YpfS4uOqf18d469ILSPBFsJbfl>).

Az életútinterjúkhoz készült grafikai arculattervezést a jádsdi csapatban közreműködő grafikus csapat tagja készítette.) Az életútinterjúk külön-külön, de sorozatként is felfedik azt a közelmúltbéli viszonyrendszert, amikor a közösség megtartó ereje a nehezebb helyzetekben is megtartotta a tagjait.

5.6. Próbavásárlások

Az elmúlt időszakban Jásdon számtalan lépést, konkrét fejlesztést kezdeményeztek annak érdekében, hogy a falut és a Bodzaházat összekössék, a bodzára alapozva saját márka jöjjön létre (Bodzaház megnyitása, a bodzára épülő ételek, rendezvények, ajándéktárgyak, az arculati megújulás, marketingkommunikációs elemek). 2022. nyarán többek között a járdi Bodzaházat is felkeresték a kutatók. A többszöri látogatás és próbavásárlás, valamint a helyiekkel folytatott beszélgetés alapján a következő fejlesztések körvonalazódnak:

1. *A helyi kötődés erősítése* a Bodzaházban vagy a közösségi téren megvalósított populáris programok szervezésével, nyílt nap meghirdetésével.
2. *A bodza megjelenítése* különböző termékekben, amit a járdi Bodzaházban meg lehet vásárolni, ajándékként hazavinni (például: bodzaszörp, bodzás cukorka, bodzaszappan, bodza mintájú kötény, bodzás mintájú vászontáska, bodzás fülbevaló).
3. *A vendégházakban, szálláshelyeken ezt a helyi terméket* meglepetésként (szív alakú bodzaszappan) vagy bekészítésként, extra díjért (bodzás süti/torta, bodzaszörp, bodzabor) is érdemes alkalmazni. Bodzával kapcsolatos ajándéktárgy lista (link vagy QR kód a honlap menüjére) a szálláshelyek által írt, visszaigazolás mellett küldött programajánlóban is szerepeljen.
4. *A bodza különleges és Jásdra jellemző motívum* lehet a települési rendezvények dekorációja során (ötletpályázat kiírása), valamint igény esetén a Bodzaházban tartott esküvői milióban is megjelenhet a „hely szelleme”.
5. *Tartalomfejlesztéssel* a bodzát érdemes összekötni az egészséggel, azaz a bodza pozitív élettani hatásait kidomborítani és kommunikálni (honlap: „miért jó, ha bodzát eszel/iszol?” „hogyan érdemes a bodza levelét/virágát/stb. használni?”).

5.7. Mentális térképezés

Bakonynánán a mentális térképezés során több korcsoportban és érintetti körben rajzos és kérdőív-alapú mentális térképezéssel gyűjtöttünk információt arról, milyen nevezetességeket tudnak a faluról felidézni az itt lakók, mire büszkék, min szeretnének javítani. A terepmunka alatt a településen Erzsébet-tábor folyt, ahová a kísérletért felelős ösztöndíjas bekapcsolódott. Az első válaszadók között így iskolások, majd az ő szülei, hozzátartozói szerepeltek. Az első hét végére faluszerte elterjedt a hír a kutatásról és örömmel vettek részt benne a Nyugdíjaskör tagjai, de a táncpróbán, a presszó teraszán is zajlott a kitöltés.

A következő, 3. számú ábra az 52 kitöltés említéseit szemlélteti: a nagyobb gyakorisággal szereplő kifejezések nagyobb mérettel szerepelnek. Az említések között természeti értékeket (Római fürdő, Gaja-patak, Prém malom), épületeket, nevezetes helyszíneket (Kultúrház, templom, focipálya, vízmérő) épp úgy találunk, mint szellemi, érzelmi kötődésre utaló kifejezéseket („házunk”, „otthon”, „barátnőmék háza”, „egykori vendégházam”).

A mentális térképezés eredményei alapján látható, hogy egyes értékelemek (szobrok, keresztek) kevésbé hangsúlyosan jelennek meg a helyiek „mentális térképén”, mint várnánk (3. sz. ábra).

Irodalomjegyzék

- BACKHAUS, J. – GENUS A. – LOREK S. – VADOVICS, E. – WITTMAYER, J. M. szerk. (2017): *Social Innovation and Sustainable Consumption: Research and Action for Societal Transformation*, Routledge-SCORAI Studies in Sustainable Consumption, p. 189
- BARCA, F., MCCANN, P. – RODRÍGUEZ-POSE, A. (2012): The Case For Regional Development Intervention: Place-Based Versus Place-Neutral Approaches. *Journal of Regional Science* 52: 134-152. (<https://doi.org/10.1111/j.1467-9787.2011.00756.x>)
- BENTLEY, G. – PUGALIS, L. (2014): Shifting paradigms: People-centred models, active regional development, space-blind policies and place-based approaches. *Local Economy* 29(4–5): 283–294. (<https://doi.org/10.1177/0269094214541355>)
- BERKESNÉ RODEK N. – BIRKNER Z. – ERNSZT I. (2018): *Köldöksinór - A Pannon Városok Szövetségéhez tartozó városok sikerének és megtartó erejének kulcstényezői*. Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete (2018), Kőszeg, Magyarország. 198 p., pp. 241-249. pp.10-49
- BOZSOKI F. (2022): A környezettel harmonizáló, élhető település, összetartó társadalom. Egyéni kutatási beszámoló a Bakony Ékkövei projektben
- CAJAIBA-SANTANA, G. (2014): Social innovation: moving the field forward. A conceptual framework. *Technological Forecasting and Social Change* (82): 42-51. (<https://doi.org/10.1016/j.techfore.2013.05.008>)
- CAMAGNI, R. – CAPELLO, R. (2012): Regional Competitiveness and Territorial Capital: A Conceptual Approach and Empirical Evidence from the European Union. *Regional Studies* 47(9): 1383-1402 (<https://doi.org/10.1080/00343404.2012.681640>)
- CSATÁRI B. (2000): A magyarországi kistérségek vidékiség-kritériumai. In: Horváth Gy. – Rechnitzer J. szerk. (2000): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 193-217.
- DIJKSTRA, L. – POELMAN, H. – RODRÍGUEZ-POSE, A. (2020): The geography of EU discontent. *Regional Studies*, 54(6): 737-753 (<https://doi.org/10.1080/00343404.2019.1654603>)
- DUXBURY, N. – RICHARDS, G. (2019): Towards a research agenda for creative tourism: developments, diversity, and dynamics. In: DUXBURY, N. – RICHARDS, G. szerk. (2019): *A Research Agenda for Creative Tourism*. Edward Elgar Publishing, 2019, pp. 1-14.
- ENYEDI GY. (1996): *Regionális folyamatok Magyarországon. - Ember-Település-Régió*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest, 1996, p. 138.
- HORECZKI R. (2022): Falvak és a megkésett urbanizmus kapcsolata Illés Iván korai munkáiban. In: NEMES NAGY, J. – PÁLNÉ KOVÁCS, I. szerk. (2022): *A regionalizmus: az elmélettől a gyakorlatig: Illés Ivánra emlékezve 80. születésnapja alkalmából*. Publikon Kiadó (2022), Pécs, Magyarország. 273 p., pp. 241-249.
- HOWALDT, J. – SCHWARZ, M. (2010): Social Innovation: Concepts, Research Fields and International Trends. In: HENNING, K. & HEES, F. szerk. (2010): *Studies for innovation in a modern working environment: International monitoring*. IMA/ZLW, p.78
- ILLÉS I. (2008): *Regionális gazdaságtan – Területfejlesztés*. TYPOTEX Kiadó (2008), Budapest. 262 p., pp. 119-139.
- KESZEY J. (2022): Egyéni kutatási beszámoló – Keszey Judit. „Életek és ételek Bakonyánáról”. Egyéni kutatási beszámoló a Bakony Ékkövei projektben

KISS J. P. (2022): Nagyesztergár, Bakonyháza, Jásd és Tés: áttekintő helyzetkép és településközi kapcsolatok. Egyéni kutatási beszámoló a Bakony Ékkövei projektben

LETENYEI L. szerk. (2005): *Településkutatás: Módszertani kézikönyv és szöveggyűjtemény*. TeTT könyvek. ISBN 963-0606-24-0. p 684. (<https://doi.org/10.14267/963-0606-24-0>)

LÓRÁND B. (2009): Konvergencia és fejlesztéspolitika az Európai Unióban és Magyarországon. Doktori disszertáció, Pécs.

NEMES NAGY J. (2009): *Terek, helyek, régiók - A regionális tudomány alapjai*. Akadémiai Kiadó (2009), Budapest, Magyarország. 350 p., pp. 202-251.

PÉNZES J. (2012): Changes in the Spatial Income Structure of North-eastern Hungary After the Change of Regime. *Regional Statistics 2*: 90-107. (<http://dx.doi.org/10.15196/RS02107>)

POL, E. – VILLE, S. (2009): Social innovation: Buzz word or enduring term? *The Journal of Socio-Economics 38*: 878–885. (<https://doi.org/10.1016/j.socec.2009.02.011>)

RODRÍGUEZ-POSE, A. – WILKIE, C. (2017): Revamping Local and Regional Development Through Place-Based Strategies. *Cityscape 19*(1): 151-170. (<http://www.jstor.org/stable/26328304>)

Egyéb források

A jásdi Bodzaház hivatalos weboldala: <https://www.bodzahazjasd.hu/> (2022. 11. 11.)

KESZEY, J (2022): Életek és ételek. <https://youtube.com/playlist?list=PL8h5UM-YpfS4uOqf18d469ILSPBFsJbfl> (2022. 11. 11.)

Kutatói pályázat: Veszprém-Balaton 2023 EKF Program Bakony Társadalmi Innovációs Projekt: <https://iask.hu/hu/kutato-i-palyazati-felhivas-semmi-kulonos-hatarido-2022-aprilis-27/> (2022. 11. 15.)

Központi Statisztikai Hivatal: www.ksh.hu (2022. 11. 11.)

Központi Statisztikai Hivatal Magyarország Helységnévtára: https://www.ksh.hu/apps/hntr.main?p_lang=HU (2022.12.10.)

LÁNCZI P. (2022): „A Kéktúra legszebb szakaszán, Bakonyháza és Tés között”. *Természetjáró Turista Magazin*: <https://www.turistamagazin.hu/hir/a-kektura-legszebb-szakaszan-bakonyhana-es-tes-kozott> (2022. 11. 11.)